

ВИЗНАЧЕННЯ ПРІОРИТЕТІВ АНТИКРИЗОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

У статті виявлено особливості та встановлено закономірності виникнення і перебігу фінансово-економічних криз у сільському господарстві, систематизовано пріоритети антикризового регулювання держави з метою стабілізації роботи галузі в умовах впливу фінансово-економічних криз.

Ключові слова: антикризове регулювання, пріоритети, сільське господарство, фінансово-економічні кризи, дестабілізаційні процеси.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Обов'язковим елементом сучасної економічної політики більшості держав є забезпечення стабілізаційних механізмів, покликаних утворити умови опору впливу фінансово-економічних криз, які з різною періодичністю та інтенсивністю потрясають роботу економіки. Проте, як показує досвід, такі стабілізаційні механізми мають відрізнитися для окремих сфер і галузей національного господарства. Адже пріоритети антикризового впливу повинні відповідати потребам товаровиробників та враховувати особливості виникнення і перебігу криз, перебігу соціально-економічних і ринкових процесів. Для сільського господарства, де специфіка проявів криз особливо значна, а наслідки надто руйнівні, встановлення пріоритетів антикризового регулювання має першочергове значення.

Аналіз досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання цієї проблеми. На особливості виникнення і перебігу фінансово-економічних криз у сільському господарстві у різні часи звертало увагу багато учених. Зокрема М. Кондратьєв вказував на їх порівняно більшу глибину. Досліджуючи процеси перебігу великих циклів кон'юнктури, М. Кондратьєв вивів чотири стабільно повторюваних закономірності, своєрідних чотири закони великих циклів, які назвав емпіричними правильностями [1, с. 199]. Одна з таких закономірностей зводиться до того, що понижуючі хвилі економічної динаміки супроводжуються тривалою депресією сільського господарства. Хоча така ж депресія спостерігається і в промисловості, у сільському господарстві зниження цін і інші негативні процеси набувають більшого розмаху [1, с. 205]. Дж. Кейнс звернув увагу на подовженість перебігу сільськогосподарських криз, пояснюючи це тривалістю періоду розсмоктування перенакопиченого обсягу товарно-матеріальних запасів [2]. У. Девонс вважав сільськогосподарські кризи, що спричинюються зміною рівнів урожайності та поширюються на промисловість і торгівлю, пусковим механізмом економічної циклічності [3–4], а В. Тимошенко вказував на визначальну роль коливання цін на аграрні продукти та динаміки криз у сільському господарстві на формування підвищувальних і понижуючих тенденцій господарських циклів та їх тривалість [5]. Дослідження сучасних учених (В.А. Бойка, В.А. Дроздової, Ю.А. Козенко, Л.І. Чистоходової [6–8] і ба-

гатьох інших) спрямовані на вивчення механізмів виникнення і поширення фінансово-економічних криз у сільському господарстві, формування ефективної моделі антикризового впливу, розробку комплексу стабілізаційних заходів, обґрунтування принципів їх ефективності тощо.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена означена стаття. Нині відсутні комплексні дослідження зі встановлення закономірностей виникнення і перебігу фінансово-економічних криз у сільському господарстві, визначення особливостей їх перебігу та наслідків впливу. Також не обґрунтований комплекс пріоритетів антикризового регулювання, які б цілком враховували означені особливості і закономірності криз в галузі, забезпечували дієвість й ефективність стабілізуючого впливу.

Виходячи з вищевикладеного, **метою цього дослідження** є визначення сукупності пріоритетів, на забезпечення яких необхідно спрямовувати дію антикризового регулювання у сільському господарстві. **Завданнями дослідження** є: 1) виявити особливості і встановити закономірності виникнення і перебігу фінансово-економічних криз в сільському господарстві; 2) систематизувати пріоритети антикризового регулювання держави з метою стабілізації роботи галузі в умовах впливу фінансово-економічних криз.

Результати дослідження. Найяскравіше процеси виникнення і поширення фінансово-економічних криз унаочнюються показниками обсягів виробництва та інвестування. На рис. 1 наведено дані про динаміку виробництва ВВП та валової продукції сільського господарства, а також про загальні і галузеві інвестиційні потоки у 1990–2010 рр.

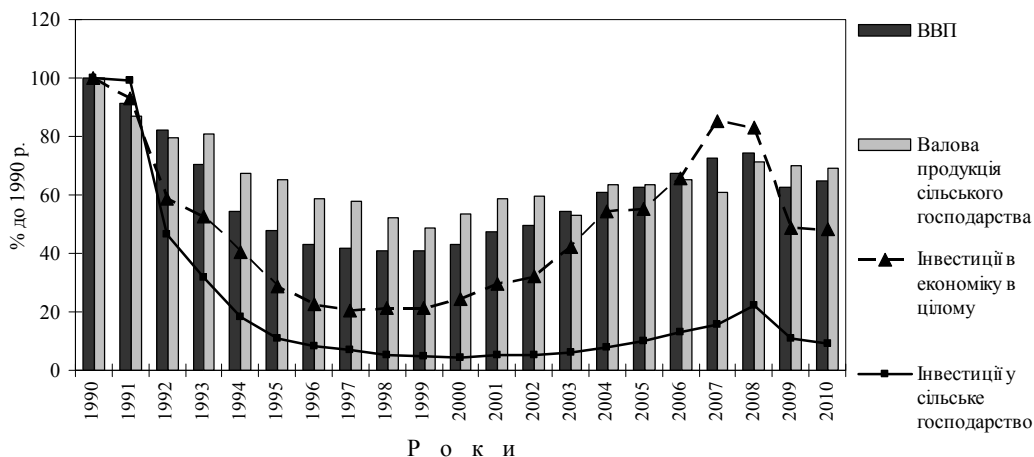

Рис. 1. Динаміка ВВП, виробництва валової продукції сільського господарства та інвестиційних потоків упродовж 1990–2010 рр.

Як видно з рис. 1, здебільшого динаміка виробництва та інвестування у сільському господарстві повторює тенденції, що притаманні економіці в цілому. Однак реакція галузі на виникнення і поширення кризових явищ відбувається із певним лагом запізнення та вирізняється порівняно більшою глибиною, тоді як посткризовій стабілізації притаманне значне уповільнення.

Поряд з тим почасти вирішальним чинником, що визначає вектор економічної динаміки та глибину дестабілізаційних процесів в сільському господарстві, на першому етапі розгортання макрокризи стає не стільки загальний економічний тренд, скільки галузеві предиктори функціонування, зокрема погодно-кліматичні умови і рівні урожайності. Це найбільш наочно спосте-

рігалося в умовах виникнення і поширення кризи 2008–2009 рр., що показано в табл. 1. Адже у 2008 р., коли економіками світу лавиноподібно поширювалися деструктивні процеси, які в Україні посилювалися внутрішніми чинниками, сільське господарство продемонструвало відносно ліпші результати господарювання та підвищену стійкість до розгортання кризи.

Таблиця 1

**Порівняння основних індикаторів поширення кризи
в економіці та у сільському господарстві**

Показники	Р о к и			
	2007	2008	2009	2010
Оборотність капіталу, оборотів на рік, в: економіці	1,43	1,34	0,98	1,13
сільському господарстві	0,72	0,68	0,70	0,93
Рентабельність використання капіталу, %, в: економіці	6,30	0,31	-1,24	1,43
сільському господарстві	9,65	5,45	5,71	11,62
Коефіцієнти фінансового ризику в: економіці	1,37	1,86	1,90	1,92
сільському господарстві	0,81	1,12	1,07	1,75
Індекси приросту інвестицій, %, в: економіці	129,8	97,4	58,5	99,4
сільське господарство	118,1	142,3	49,8	83,5
Агрегатні індекси цін, %, в: економіці	112,8	125,2	115,9	109,4
сільському господарстві	138,0	110,3	106,4	130,0

За результатами аналізу загальних тенденцій виникнення і перебігу фінансово-економічних криз у 1990–2000-х рр. в економіці і сільському господарстві України та поглибленого аналізу, здійсненого за матеріалами сільськогосподарських підприємств Лісостепової зони, зокрема Київської, Полтавської та Хмельницької областей, були встановлені особливості прояву та закономірності перебігу фінансово-економічних криз в сільському господарстві, а також виділені специфічні наслідки їх впливу.

Встановлено, що особливості прояву фінансово-економічних криз у функціонуванні сільського господарства полягають у такому.

По-перше. Вплив фінансово-економічної кризи посилюється або, навпаки, невілюється внаслідок диверсифікації сільськогосподарської діяльності. Оскільки сільське господарство являє собою цілий комплекс окремих підгалузей, а більшість сільськогосподарських підприємств виробляють багато різноманітних видів продуктів, діяльність у галузі досить розпорошена і різнопланова. Саме тому виникнення кризи у певному сегменті аграрного ринку або в окремій підгалузі може лавиноподібно поширюватися на інші сегменти і підгалузі внаслідок переорієнтації ресурсів із стабільно функціонуючих сфер до тих, які перебувають під впливом кризи. У такий спосіб криза поглинає більш ємний сегмент сільського господарства і посилюється. Натомість, у випадках, коли наявних ресурсів достатньо для переборення кризи в ураженому сегменті та підтримання стабільної діяльності у сегменті-донорі або прибутки і грошові потоки у стабільних сегментах спроможні перекрити збитки і відтік коштів у кризових сферах, вплив кризи невілюється, поглинається сукупними результатами господарювання.

По-друге. Територіальна розпорошеність сільського господарства обумовлює викривлення впливу фінансово-економічної кризи у різних регіонах. Зо-

крема виникнення кризи на окремих територіях може надати конкурентні переваги господарюючим суб'єктам інших регіонів та розширити їх ринок збуту або, навпаки, через поширення кризи обумовити дестабілізацію їхньої діяльності.

По-третє. Перебіг кризи в сільському господарстві далеко не завжди синхронізується із загальноекономічною динамікою та тенденціями економічних процесів в інших галузях національного господарства, оскільки поведінка цінової кон'юнктури на аграрному й інших товарних ринках, рух ресурсів і капіталу почасти істотно різняться. Крім того, поширеною є практика непрямого використання сільського господарства іншими сферами економічної діяльності як донора ресурсів в умовах їх обмеженості шляхом «перекачування» коштів через цінові, митно-тарифні і інші механізми.

По-четверте. Поширення кризи зазвичай охоплює порівняно більшу частку сільськогосподарських товаровиробників, що спеціалізуються на одних і тих же видах діяльності, ніж це притаманне іншим сферам економіки.

По-п'яте. Значна залежність від іррегулярних коливань погоднокліматичних і інших умов подеколи спричиняє аграрну кризу на тлі стабільного функціонування національного господарства в цілому або наявності підвищувальної хвилі економічної динаміки, особливо у випадках стихійних лих, посухи, повеней тощо.

По-шосте. Джерелом виникнення кризи в окремих підгалузях можуть слугувати надто сприятливі погоднокліматичні умови, що призводить до перевиробництва окремих видів продукції, дестабілізації аграрного ринку і погіршення цінової кон'юнктури. У сучасному світі, на відміну від минулих століть, кризи перевиробництва притаманні сільському господарству значно більше ніж іншим сферам економіки.

По-сьоме. Фінансово-економічні кризи особливо негативно позначаються на стані основного капіталу сільськогосподарських підприємств. Це стається, зокрема, внаслідок обмеження фінансових можливостей товаровиробників здійснювати необхідні вкладення у підтримання родючості ґрунтів та захист земель, забезпечувати належне утримання основного стада та задовільний догляд за багаторічними насадженнями.

По-восьме. Кризи в сільському господарстві зазвичай призводять до негативних соціально-демографічних наслідків. Оскільки сільськогосподарське виробництво почасти є єдиним джерелом доходів сільської сім'ї, криза провокує скорочення усіх їх видів та обумовлює погіршення якості життя сільських мешканців.

Поряд з вищевикладеним встановлено, що, оскільки умови діяльності в сільському господарстві й чинники дестабілізації доволі мінливі, а їхнє поєднання стає почасти результатом випадкового збігу цілого ряду обставин, це призводить до високої варіативності перебігу дестабілізаційних процесів і робить кожну кризу унікальною і багато в чому неповторною. Незважаючи на це, у процесі наших досліджень було виділено декілька ключових закономірностей перебігу фінансово-економічних криз у сільському господарстві та подане пояснення їм. Ці закономірності полягають у такому.

1) Виникає лаг запізнення між часом виникнення деструктивних процесів та унаочненням їхнього впливу на діяльність сільськогосподарських підприємств. Так, будь-які дестабілізаційні чинники, що виникають у внутрішньому чи зовнішньому середовищі, як то зниження кредитних пропозицій, зміна валютного курсу, скорочення споживання сільськогосподарських продуктів чи будь-які інші, одразу більшою чи меншою мірою починають впливати на роботу аграріїв. Проте внаслідок тривалого операційно-фінансового циклу результати цього впливу у вигляді зниження платоспроможності, скорочення доходів і збитковості, нестачі ресурсів, посилення боргового тягаря тощо проявляють-

ся лише через певний, іноді значний, проміжок часу. За нашими підрахунками у середньому він коливається від 3–4 місяців до 2–2,5 років.

2) Наслідки впливу криз на діяльність сільськогосподарських підприємств більш глибокі і руйнівні порівняно з іншими сферами економіки через уповільнену маневреність коштів і знижену здатність регулювати обсяги виробничо-господарської діяльності. Оскільки на відміну від багатьох інших галузей економіки функціонування сільського господарства передбачає використання живих організмів та пов'язане із природно-кліматичними умовами і сезонністю, то швидко відмовитися від окремих напрямів діяльності почасти абсолютно неприпустимо. Аграрії в умовах фінансової дестабілізації змушені продовжувати догляд за рослинами і тваринами навіть тоді, коли внаслідок ринкових катаклізмів заздалегідь відома цілковита збитковість такої діяльності, доти, доки не буде завершено виробничо-операційний цикл. Це певним чином «заганяє виробників» у тенета кризи та обумовлює її глибину та руйнівні наслідки.

3) Вплив кризи і фінансової дестабілізації у першу чергу призводить не до скорочення обсягів діяльності сільськогосподарських підприємств, а до зниження її інтенсивності. Через низьку маневреність щодо регулювання обсягів і напрямів господарської діяльності єдиним виходом для сільськогосподарських товаровиробників, що дозволяє хоча б частково захиститися на перших етапах кризи, стає зниження інтенсивності: зменшення обсягів внесення добрив, засобів захисту рослин і тварин, використання менш якісного насіннєвого матеріалу і кормів, відмова від здійснення окремих технологічних операцій тощо. Це дозволяє пережити перші хвили кризи, проте згодом посилює її руйнівний вплив, адже зниження інтенсивності погіршує стан посівів та сільськогосподарських тварин, знижує якість продукції і згодом обумовлює зниження цін, втрату частини доходів тощо.

4) Різні види і стадії фінансово-економічних криз, будучи взаємопов'язаними між собою, тим не менш можуть проявлятися й проходити у різній послідовності залежно від ключового дестабілізаційного чинника та сукупності умов функціонування. Хоча нині поширена думка про те, що перебіг кризи на підприємстві зазвичай включає три взаємопов'язані фази: «стратегічну кризу – кризу прибутковості – кризу платоспроможності», у практиці функціонування сільськогосподарських підприємств така послідовність почасти порушується. В окремих випадках деякі види криз можуть локалізуватися одночасно, а деякі не проявлятися взагалі залежно від умов функціонування підприємств, впливу дестабілізаційних чинників та вчасності й ефективності прийняття антикризових управлінських рішень.

5) Швидкість перебігу та інтенсивність впливу окремих видів фінансово-економічних криз значно різняться. Так, кризи платоспроможності і формування активів часто порівняно скоріше локалізуються і унаочнюються, ніж кризи ефективності та джерел фінансування.

Вплив фінансово-економічних криз у сільському господарстві призводить до специфічних наслідків, не притаманних іншим сферам економіки, зокрема до:

– погіршення продовольчої безпеки держави, що загрожує втратою позицій у світовому соціально-політичному і економічному просторі, псуванням міжнародного іміджу країни, ризиками формування економічної і політичної залежності;

– посиленої ланцюгової реакції поширення кризи між сільськогосподарськими товаровиробниками і пов'язаними із ними господарюючими суб'єктами, зокрема сфер переробки сільськогосподарських продуктів, торгівлі, громадсько-харчування, обслуговування сільського господарства, виробництва і постачання техніки і матеріальних ресурсів тощо;

– погіршення структури зовнішньої торгівлі та збільшення негативного сальдо внаслідок розширення імпорту та скорочення експорту продуктів харчу-

вання, зміни співвідношення ввезення і вивезення сільськогосподарської сировини;

– виснаження природного ресурсу ґрунтів й погіршення стану земель внаслідок невчасного або неповного виконання технологічних операцій, порушення оптимальної структури сівозмін;

– виникнення і посилення екологічних проблем, а також негативних змін в екосистемах через неспроможність вчасно і в повному обсязі фінансувати заходи боротьби з шкідниками і хворобами сільськогосподарських рослин і тварин, меліоративні і ґрунтозахисні заходи і споруди тощо;

– занепаду сільських територій, що обумовлює відмирання «села» як способу життя частини громади, «старіння» і запустіння населених пунктів, втрати не лише економічних, а й культурних, соціальних, демографічних традицій господарювання на землі;

– негативного впливу на якість життя сільського населення, посилення соціального напруження внаслідок зниження доходності й зростання безробіття у сільській місцевості;

– сплеску міграції, як внутрішньої між селом та містом, яка призводить до посилення конкуренції на ринку праці, так і зовнішньої, яка обумовлює виток трудових ресурсів за кордон;

– погіршення здоров'я нації в цілому через зниження якості сільськогосподарських продуктів та обмеження доступу до повноцінного і збалансованого харчування, а також внаслідок загроз поширення різноманітних хвороб;

– підвищення ризиків поширення епізоотій;

– виникнення морально-етичних проблем, пов'язаних із неспроможністю забезпечити догляд за живими організмами внаслідок фінансового виснаження товаровиробників під впливом кризи.

Визначення та систематизація особливостей, закономірностей та специфічних наслідків фінансово-економічних криз в сільському господарстві уможливила визначення ключових пріоритетів антикризового регулювання. У загальному розумінні «пріоритет» – це поняття, що відображає чи показує важливість, першість чого-небудь. На нашу думку, пріоритети антикризового регулювання у сільському господарстві доцільно розуміти не обмежено – тільки як перелік першочергових напрямів його здійснення, а у більш широкому сенсі – як сукупність найважливіших параметрів реалізації антикризової стратегії держави в сільському господарстві, зокрема строків її реалізації, принципів диференціації заходів, місця у загальній економічній політиці, взаємозв'язків зі стабілізаційними програмами у інших галузях і сферах національного господарства тощо. Виділені ключові пріоритети полягають у такому:

1. Подовженість стабілізаційного періоду, що передбачає урахування лагу запізнення процесів дестабілізації у сільському господарстві порівняно з іншими сферами економіки, а також спрямування стабілізаційних антикризових заходів на підтримування спроможності товаровиробників забезпечити технологічні операції із вирощування сільськогосподарських культур і догляду за тваринами щонайменше до завершення поточного операційного циклу.

2. Регіональна диференціація антикризових заходів, що має здійснюватися шляхом формування регіональних стабілізаційних програм з урахуванням погодно-кліматичних, ринкових, інфраструктурних і інших умов господарювання на різних територіях.

3. Галузева диференціація антикризових заходів, що ґрунтується на відмінностях дестабілізаційних процесів у різних сегментах аграрного ринку та урахуванні галузевої структури діяльності і спеціалізації товаровиробників.

4. Відносна відокремленість аграрного антикризового регулювання в структурі загальної стабілізаційної економічної політики держави, що передбачає формування комплексу стабілізаційних заходів, виходячи перш за все із поточ-

них умов роботи сільського господарства та ризиків дестабілізації внаслідок взаємозалежності із загальною економічною динамікою в країні.

5. Включення до складу антикризових стабілізаційних програм комплексу спеціальних заходів, що забезпечать урахування специфіки сільського господарства, соціально-економічних відносин на селі та особливостей перебігу криз, і будуть спрямовані на: підтримування родючості ґрунтів і захист земель; запобігання зниженню інтенсивності діяльності; поліпшення маневреності фінансових ресурсів; підтримування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції і забезпечення її високої якості; соціальний захист сільського населення і підтримування належного стану соціальної інфраструктури на селі; недопущення екологічних проблем.

6. Формування додаткових напрямів стабілізації соціально-економічних процесів, пов'язаних з функціонуванням сільського господарства, зокрема спрямованих на: забезпечення продовольчої безпеки держави; запобігання ланцюговій реакції на поширення кризи між сільськогосподарськими товаровиробниками і пов'язаними із ними господарюючими суб'єктами; оптимізацію структури зовнішньої торгівлі; забезпечення високої якості і безпеки продуктів харчування задля підтримування здоров'я нації й забезпечення якості життя населення тощо.

Урахування визначених пріоритетів антикризового регулювання в сільському господарстві забезпечить дієвість й ефективність стабілізаційної політики.

Висновки з цього дослідження. За результатами здійсненого дослідження зроблено такі висновки:

1) фінансово-економічні кризи як елемент економічної динаміки мають специфічні особливості прояву у функціонуванні сільського господарства, які полягають у: зміні інтенсивності впливу внаслідок диверсифікації діяльності; викривленні впливу через територіальну розпорошеність; відсутності синхронності перебігу в сільському господарстві та інших сферах економіки; порівняно більшому охопленні; високій ймовірності внаслідок іррегулярних коливань; ризиках перевиробництва; значному впливі на стан основного капіталу. Закономірності виникнення і перебігу криз полягають в: утворенні лагу запізнення між часом виникнення деструктивних процесів та унаочненням їхнього впливу; порівняно більшій глибині криз; зниженні інтенсивності діяльності товаровиробників як першочергової реакції на поширення кризи; високій варіативності чергування видів і стадій криз та значній різниці у швидкості їх перебігу й інтенсивності впливу. Основними наслідками криз є: погіршення продовольчої безпеки держави; посилення ланцюгової реакції; погіршення структури зовнішньої торгівлі; виснаження природного ресурсу ґрунтів й погіршення стану земель; виникнення і посилення екологічних проблем; занепад сільських територій; погіршення якості життя сільського населення; сплеск міграції; погіршення здоров'я нації; підвищення ризиків поширення епізоотій; виникнення морально-етичних проблем;

2) ключовими пріоритетами антикризового регулювання в сільському господарстві є: забезпечення подовженості стабілізаційного періоду; регіональна та галузева диференціація антикризових заходів; утворення відносної відокремленості аграрного антикризового регулювання в структурі загальної стабілізаційної економічної політики держави; включення до складу антикризових стабілізаційних програм комплексу спеціальних заходів, що забезпечать урахування специфіки сільського господарства, соціально-економічних відносин на селі та особливостей перебігу криз; формування додаткових напрямів стабілізації соціально-економічних процесів, пов'язаних з функціонуванням сільського господарства.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі впливають з необхідності удосконалення концептуальних засад антикризового регулювання в сільсько-

му господарстві, обґрунтування порядку розробки і реалізації державних стабілізаційних програм, оптимізації механізму фінансової підтримки реалізації державних антикризових заходів.

Список використаної літератури

1. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики / Н.Д. Кондратьев; редкол. Л.И. Абалкин (отв. ред.) и др. – М.: Экономика, 1989. – 526 с.
2. Кейнс Дж.М. Трактат про грошову реформу. Загальна теорія зайнятості, процента та грошей / Дж.М. Кейнс / Асоціація українських банків / В.М. Фещенко (реф-укл.). – К., 1999. – 189 с.
3. Library of Economics Liberty / Encyclopedia / The Concise Encyclopedia of Economics William Stanley Jevons. – <http://www.econlib.org/library/Enc/bios/Jevons.html>
4. Мельников А. Ярче Солнце – меньше спад. История кризисов / А. Мельников. – Сайт Газета.ru, раздел «Комментарии». – http://www.gazeta.ru/comments/2009/02/26_a_2949633.shtml
5. Злупко С.М. Теорія сільськогосподарських коливань Володимира Тимошенко і динаміка сільського господарства України / С.М. Злупко // Наукові записки НаУКМА. – 2000. – Т. 18: Економічні науки. – С. 18–24.
6. Бойко В.А. Стратегия и тактика антикризисного регулирования и управления деятельностью сельскохозяйственных организаций / В.А. Бойко, Л.И. Чистогодова. – М.: Издательство МГОУ, 2008. – 189 с.
7. Козенко Ю.А. Формирование механизма антикризисного управления предприятиями АПК: монография / Ю.А. Козенко / Московский государственный аграрный университет им. В.П. Горячкина, Волгоградский государственный университет. – Волгоград, 2002. – 318 с.
8. Дроздова В.А. Антикризисное управление сельскохозяйственными предприятиями / В.А. Дроздова // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – № 11. – 2003. – С. 26–27.

В статье определены особенности и установлены закономерности возникновения и течения финансово-экономических кризисов в сельском хозяйстве, систематизированы приоритеты антикризисного регулирования государства с целью стабилизации работы отрасли в условиях влияния финансово-экономических кризисов.

Ключевые слова: антикризисное регулирование, приоритеты, сельское хозяйство, финансово-экономические кризисы, дестабилизационные процессы.

The article identified the characteristics and regularities of the origin and flow of financial and economic crises in agriculture, systematic crisis management priorities of the state in order to stabilize the industry in influence of the financial and economic crises.

Key words: crisis management, priorities, agriculture, financial and economic crises in, destabilizing processes.

Надійшло до редакції 5.04.2012.